

UDK: 929 MAČEK "1945/1947"

329(73=163.42)

355.40(73)

Pregledni članak

Primljeno: 20. 5. 2005.

Prihvaćeno: 16. 9. 2005.

Vladko Maček i Hrvatska seljačka stranka: prizori iz izbjeglištva

AMY SCHMIDT

National Archives and Record Office, College Park, Maryland,
Sjedinjene Američke Države

Autorica na temelju do sada nepoznate građe opisuje nekoliko epizoda iz prve dvije godine života Vladka Mačeka u izbjeglištvu, nakon što je u svibnju 1945. napustio domovinu. U radu se razmatraju i odnos HSS-a prema križarima, politički planovi vodstva HSS-a i odnos američkih tajnih službi prema toj političkoj stranci.

Ključne riječi: Vladko Maček, Hrvatska seljačka stranka, Sjedinjene Američke Države, Jugoslavija

Hrvatska se tijekom Drugog svjetskog rata nije jednostavno uklapala u savezničke ratne planove. Nezavisna Država Hrvatska pod združenom talijansko-njemačkom okupacijom bila je dio osovinskog Novog poretka. Saveznicima odane Hrvate u izbjeglištvu predstavljala je Hrvatska seljačka stranka (HSS). Predsjednik HSS-a Vladko Maček dobrovoljno je proveo rat u Hrvatskoj kojom su vladale ustaše. Njegovi su vodeći predstavnici izvan zemlje bili dužnosnici Kraljevske vlade u Londonu Juraj Krnjević, Juraj Šutej i Ivan Šubašić, predratni ban Banovine Hrvatske, pridružen Jugoslavenkom informativnom centru u New Yorku. I američki i britanski politički planeri imali su simpatije za ratne ciljeve HSS-a, koji su uključivali priznavanje Sporazuma Cvetković-Maček i poslijeratnu federalizaciju Jugoslavije. Američki i britanski političari također su nastojali pronaći mjesto za HSS u izvornom jugoslavenkom pokretu otpora. Četnici, u kojima su prevladavali Srbi, unatoč pritiscima izvana nikada nisu prihvatili partnerstvo HSS-a. S druge strane, partizani, predvođeni komunistima, pod zastavom "Narodnog fronta" prihvatili su odvojenju Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS) koja je trebala odvojiti obično članstvo HSS od njegovog tradicionalnog vodstva. Dijelom je to bila i predstava partizanske (politike, op. prev.) sveobuhvatnosti koja je osigurala savezničku potporu Titu tijekom teškog građanskog rata.¹

¹ Amy SCHMIDT, *The Croatian Peasant Party in Yugoslav Politics*, doktorska disertacija, Kent State University, 1984.

Iako nije sudjelovala u ratnim operacijama, HSS je svejedno imala važno mjesto u savezničkoj politici prema Jugoslaviji. U tome je smislu jasna poruka bio izbor Ivana Šubašića za mjesto predsjednika Kraljevske jugoslavenske vlade u izbjeglištvu u lipnju 1944. U tome ključnom trenutku Šubašić se pojavio i kao glavni pregovarač s Titom, a u veljači 1945. u Beograd će se vratiti kao ministar vanjskih poslova u Privremenoj jugoslavenskoj vladi. Iza toga neobičnog manevra – Šubašić je bio dvojbeni izbor i prvi Hrvat na čelu vlade u jugoslavenskoj povijesti – bio je dalekosežni tajni plan kojega je osmislila Američka vojna obavještajna služba i njezin Odjel za tajne operacije (Office of Strategic Services OSS – Secret Intelligence Branch). Poznat kao “Projekt pastir”, plan je izvorno imao namjeru ubaciti Šubašića u Jugoslaviju tijekom rata gdje bi mogao postati pregovarač između partizana i snaga za koje se vjerovalo da su naoružani odredi HSS-a. Iz više je razloga prvotni plan neostvaren, ali je u drugačijem obliku ostvaren kao uspješno postavljanje Šubašića na položaj u Londonu.

Kao što sam napisala na drugom mjestu, “Projekt pastir” bio je izvanredan uspjeh OSS-a.² Zahvaljujući Šubašićevim bliskim odnosima s njegovim «pomagačem» Bernardom Yarrowom iz njujorškog ureda OSS/SI, State Department i druge zainteresirane američke službe po prvi su puta imale izravne podatke o povjerljivim razgovorima između Šubašića, kralja Petra, jugoslavenskih partizana i britanskih političara na najvišoj razini. Za Jugoslavene je rezultat bio problematičniji. Sporazum Tito-Šubašić, na prvi pogled “sporazum između Hrvata” - otuđio je Srbe. Bez jamstava u potporu Zapadnih saveznika, sam je Šubašić bio osjetljiv na partizanske napade. Preskačući detalje, moglo bi se reći da je posljednji čin “Projekta pastir” odigran početkom svibnja 1945. Kako su se partizanske jedinice približavale Zagrebu, Šubašić je poslan na konferenciju u San Francisco. Tijekom toga je međunarodnog skupa došlo do posljednjeg zabilježenog sastanka između Šubašića i njegovih pokrovitelja iz OSS-a. U razgovorima u State Departmentu koji su slijedili, Yarrow je zaključio da je “u Beogradu Šubašić slab. On čak ne može utjecati ni na članove diplomatske službe... Sve je u rukama Tita i njegovih pristaša³”.

Šubašićeva nemoć nije bila iznenađujuća. HSS jest bio najveći i najkompaktniji od jugoslavenskih predratnih političkih stranaka i kao takav bio je partizanski neprijatelj broj jedan. U zamjenu za priznanje i ekskluzivnu vojnu pomoć, jugoslavenski su partizani prihvatili dogovoreno u Sporazumu Tito-Šubašić (studeni - prosinac 1944.) i Jaltski sporazum (veljača 1945.) pristajući na prijelaznu “Ujedinjenu privremenu vladu” koja je uključivala nekompromitirane zastupnike iz predratne Skupštine Kraljevine Jugoslavije uz obećanje održanja slobodnih izbora tri mjeseca po oslobođenju. 24 od 28 članova Privremene vlade, postavljene u Beogradu u ožujku

² ISTA, “Hrvatska i zapadni saveznici”, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1/2002., 71.-91.

³ “Information regarding Dr. Ivan Šubašić and his activities at the San Francisco Conference”, Memorandum of Conversation, June 8, 1945, File 860H.00/6-845, Central Files of the Department of State, Record Group 59, NARA.

1945., bili su komunisti ili političari koji su se posve identificirali s partizanima. Od četiri stvarna predstavnika predratnih stranaka samo dva, Šubašić i Šutej (minister bez lisnice), bili su stvarni predstavnici Mačekove stranke. Nekomunistička manjina vratila se u Beograd u očekivanju da će Zapadni saveznici provesti međunarodne sporazume. Potpora ipak nije dolazila. Sva četvorica iz protesta su podnijela ostavke prije prvih jugoslavenskih izbora u studenom 1945.⁴

Komunističko oslobođenje Hrvatske postignuto je s jedinstvenom okrutnošću. Žrtve su uključivale ustaše, svećenstvo, vođe HSS-a. Do travnja 1945. vijesti o teroru potaknule su masovni bijeg domobrana i civila (iz dotada nezauzetih dijelova NDH, op. prev.) na Zapad. Do 9. svibnja, kada su pobjedničke partizanske jedinice već ušle u Zagreb, mnogi od vođa HSS-a pridružile su se masovnom egzodusu, prelazeći granice s Italijom i Austrijom. Vladko Maček, predsjednik HSS-a sa svojom obitelji i osobnim tajnikom Brankom Pešeljem, pobjegao je 6. svibnja u Austriju automobilom. U blizini Salzburga stupili su u dodir s jedinicom američke 7. armije. Nastavljajući dalje pod vojnom zaštitom, Maček i pratnja stigli su 15. svibnja do savezničkog stožera u Rheimsu u Francuskoj. Idućeg poslijepodneva u Hotelu Lallimentu u Rheimsu Maček je dugo razgovarao s Robertom P. Joyceom, američkim političkim savjetnikom za Njemačku. Nakon što je izvijestio o detaljima svoga dugog utamničenja od ustaša i odlasku u izbjeglištvo, Maček je progovorio o svojim neposrednim političkim dvojbama: "Ne smatram se i ne želim da me drže izbjeglicom iz Jugoslavije. Ja nisam neprijatelj sadašnjeg Titovog režima u Jugoslaviji. Spreman sam surađivati s komunistima ali samo na jasnim osnovama. Bio sam, sa svim namjerama i svrhom, uklonjen iz javnosti i od mojih sugrađana gotovo četiri godine. Nužno je da se obavijestim o zbivanjima u Jugoslaviji. Volio bih što je prije moguće otići do Londona da bih dugo razgovarao s gospodinom Krnjevićem (sic!) i drugim sljedbenicima u Engleskoj. Posebno bih dugo želio razgovarati s dr. Šubašićem, ministrom vanjskih poslova u sadašnjoj jugoslavenskoj vladi (...) Treba se sjetiti da je na posljednjim izborima u Jugoslaviji HSS, čiji sam vođa, dobio 95% glasova. Želim dobiti informaciju o jamstvima da će u Jugoslaviji biti održani slobodni izbori". U tom smislu je i Pešelj, uz odobrenje Mačeka, govorio o jamstvima s Jalte za političku slobodu i demokraciju u jugoistočnoj Europi.⁵

Mačekov je položaj odražavao položaj cijele generacije političara izbjeglih pred komunističkim revolucijama u istočnoj Europi. Otišao je u izbjeglištvo posve ovisan o Zapadnim silama s nadom da ponovo preuzme svoju nekadašnju političku ulogu. Njegove spoznaje u egzilu opisuju raspon od nerealnih nada do realističkih prosudbi Titovog režima, koje završavaju u rastućem osjećaju izolacije i beznačajnosti počevši od nastanjenja u Sjedinjenim Državama 1947. Njegova osobna priča, kao i povijest HSS-a pod njegovom

⁴ A. SCHMIDT, *The Croatian Peasant Party in Yugoslav Politics*, 348.-367.

⁵ POLAD File on Dr. Macek and Party, File 711.4-711.8, Classified General Correspondence, 1945-1959, Office of the US Political Advisor to Germany, Berlin, Record Group 84, NARA.

vodstvom u neposrednom poraću uključuje tri međusobno prožimane razine aktivnosti: unutarnju politiku Jugoslavije, posebice nastojanja vodstva HSS-a da stvore ujedinjenu oporbu Titu, jugoslavensku komunističku kampanju zastrašivanja i terora, uključujući optužbe za ratne zločine s ciljem diskreditiranja HSS-a te napore Mačeka i izgnanih vođa HSS-a da se reorganiziraju i oslone na međunarodnu potporu u suprotstavljanju Titovim planovima. Širi okvir je početak Hladnog rata i geopolitičke odrednice koje su određivale odnos Jugoslavije sa Zapadom.

Ovdje ću razmotriti tek nekoliko fenomena ovog složenog predmeta: napore HSS-a na osujećenju jugoslavenskih izbora u studenom 1945., reorganizaciju HSS-a u izbjeglištvu i odnose HSS-a s američkim obavještajcima.

U mjesecima uoči prvih poslijeratnih izbora izvješća iz Jugoslavije ukazivala su na stalno pojačavanje komunističke represije. Ključna je bila odluka o proširenju Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta i određivanju izbornog postupka, što je bilo određeno općom suglasnošću komunističke većine. "Slobodni izbori", napisao je američki veleposlanik u Beogradu Patterson, "očito su nemogući ukoliko oporba ne dobije slobodni tisak, slobodan pristup radiju i slobodu od proizvoljnog uhićenja, a od toga danas nema ništa⁶". Američke obavještajne procjene potvrđivale su manjak osobnih sloboda zajamčenih na Jalti i opisivale nekomuniste u Privremenoj vladi kao "posve nemoćne".⁷

Dok su se događaji u Jugoslaviji ubrzavali, Mačekov život u izbjeglištvu protjecao je bez znatnijih događaja. Njegova očekivanja nastavka političke aktivnosti Zapadne su saveznike postavile pred neugodnu dvojbu. Bio mu je dodijeljen status političkog izbjeglice i američke su se vojne vlasti suglasile da mu osiguraju osobnu sigurnost i nužne potrepštine. Ali nijedna vlada nije bila spremna pomoći njegov politički povratak nauštrb mogućeg ugrožavanja već ionako napetih odnosa s Titom. Britanci su, u osnovi, oprali ruke odbijajući dati Mačeku dopuštenje da posjeti Englesku pod izgovorom da bi to bila "sramota".⁸ U srpnju, kada je Maček "pobjegao" iz američkog nadzora i nastanio se u Parizu, britansko i američko ministarstvo vanjskih poslova obavijestili su putem svojih veleposlanika Tita o Mačekovom boravištu, ne odajući detalje bijega i njegovo nastojanje da se susretne sa Šubašićem.⁹ Do tada su već Mačekove političke procjene postale još pesimističnije. Krajem srpnja susreo se s Jeffersonom Cafferyjem, američkim veleposlanikom u Parizu i rekao mu da je Jugoslavija "komunistička diktatura", moleći SAD da podrže seljačke stranke kao "najsnažniji bedem protiv

⁶ Patterson to Secretary of State, Dispatch no. 48, 4 June 1945, 800, Beograd, Record Group 84, Records of Foreign Service Posts of the Department of State, NARA.

⁷ "Developments in Yugoslavia: March-August 1945", Lindsay to Winant, 13 September 1945, (Records Maintained by John C. Winant, File Yugoslavia), London, RG 84, NARA.

⁸ Foreign Office to Steel, Telegram, 26 May 1945, 711.5 POLAD, RG 84, NARA.

⁹ Poruka State Departmenta o Mačeku prenesena je britanskom političkom savjetniku Steelu u Rheimsu u nizu brzojava datiranih 28.-29. svibanj 1945. Vidjeti brzojave: Nos. 98-102, 711.5 POLAD, RG 84, NARA.

komunizma u Istočnoj Europi⁹. Njegove političke ambicije, priznao je, bile su dodatno otežane nemogućnošću kontakta s drugim vođama HSS-a.¹⁰

Sve do kraja kolovoza Mačekova je izolacija bila potpuna. Poput njega, ostaci Kraljevske jugoslavenske vlade u Londonu nervozno su promatrali zbivanja u Jugoslaviji pretpostavljajući da je američka i britanska neaktivnost posljedica netočnih informacija ili krivog zaključivanja o općoj potpori Titu. Kralj Petar prvi je prekinuo pasivnost. Devetog kolovoza 1945. izdao je hrabru izjavu osuđujući Tita i povukao svoju suglasnost o Privremenoj vladi.¹¹ Predstavnici jugoslavenskih oporbenih stranaka u Londonu okupili su se oko njega, radeći na zajedničkom prosvjednom memorandumu. Na Krnjevićevu inicijativu nacrt memoranduma poslan je Mačeku na odobrenje, a krajem je kolovoza kralj Petar otputovao u Pariz da bi se potajno susreo s predsjednikom HSS-a.¹²

Memorandum je Maček dopunio i potpisao, pozivajući da se u Jugoslaviju pošalju savezničke vojne i civilne misije kako bi održale red i nadzirale sve dijelove izbornog procesa.¹³ Usuglašena oporbena strategija imala je u planu zajedničku osudu Titovih negiranja "preporuka" s Jalte, koji bi išli uz demarš Konferenciji ministara vanjskih poslova, koja se u Londonu trebala okupiti 10. rujna kada su i trebali biti predstavljeni. Šestog rujna Maček je prekinuo mjesec neoglašavanja, dajući intervju pariškom izdanju njujorškog *Herald Tribunea*, u kojem je napao Titovu vladu kao "teroristički totalitarni režim" i zatražio prisutnost savezničkih snaga u Jugoslaviji.¹⁴ Iz Londona, Krnjević je prenio tekst Mačekove izjave na BBC, osiguravajući tako da se čuje i među stanovništvom Jugoslavije.¹⁵

Jugoslavenski je komunistički tisak reagirao s predvidljivom netrpeljivošću. Emigrantske su aktivnosti imale galvanizirajući utjecaj na unutar-nje prilike u Jugoslaviji. Inspiriran od kralja Petra, potpredsjednik vlade Milan Grol, predstavnik Demokratske stranke, odstupio je iz Privremene vlade 18. kolovoza.¹⁶ Nakon emitiranja Mačekovog razgovora na BBC-ju, HSS je održao svoji prvi poslijeratni sastanak u Zagrebu. Zaključci su očito išli za potporom jugoslavenskoj oporbi u izbjeglištvu. Od Šubašića je zatra-

¹⁰ Caffrey to Secretary of State, Telegram, 10 July 1945, 860H.00/7-1045, RG 59, NARA.

¹¹ Izjava kralja Petra u potpunosti je citirana u: Winant to American Embassy, Yugoslavia, Telegram, 9 August 1945, 800 Belgrade, RG 84, NARA.

¹² SASAC Paris to Major MacDonald (AFHQ-G-2), Telegram, 28 August 1945, 800. Belgrade, RG 84, NARA.

¹³ Mačekov tekst memoranduma upućen je kralju Petru u London posredovanjem OSS-a, koji je izradio kopiju za potrebe SAD-a. Vidjeti: Enclosure No. 1 to Despatch No. 3269, 19 September 1945, 800 Paris Embassy, RG 84, NARA.

¹⁴ Caffery to secretary of State, Telegram, 6 September 1945, 860H.00/9-645, RG 59, NARA.

¹⁵ Krnjević to James Byrnes, Secretary of State, 10 September 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA.

¹⁶ Petrovich to Langer and Wolfe (Washington), OSS Cables, 11, 13, 15, 25 August 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA.

ženo da ostavku na mjesto u vladi ili napusti stranku. Njegova se ostavka imala poklopiti s londonskim sastankom ministara vanjskih poslova, kada će ispričati punu istinu o prilikama u Jugoslaviji. HSS će se tada pridružiti Demokratskoj i Zemljoradničkoj stranci stvarajući "ujedinjenu opoziciju" koja će tražiti promjene izbornih zakona, slobodni tisak i Saveznički nadzor izbora. Kao dodatno poniženje komunistima, Šubašić je trebao biti vodeći na listi oporbe. Ako se ovim zahtjevima ne izađe u susret, oporba će izbore bojkotirati.¹⁷

Kako je i planirano, 10. je rujna jugoslavenska protestna izjava predana okupljenim ministrima vanjskih poslova zemalja Saveznica, ali bez Šubašića. Neposredno pred odlazak iz Beograda on je navodno pretrpio moždani udar. Javljeno je da je bolničarka neprestano prisutna u njegovoj sobi, a naružana je straža oko kuće.¹⁸ Nespretno izvedeno uhićenje jugoslavenskog ministra vanjskih poslova postiglo je svoj cilj. Šubašić nije podnio ostavku do 6. listopada, što je bilo dovoljno da se isključi njegova registracija za kandidata oporbe. Osjećajući se izdanima, srbijanske su stranke jednostrano objavile namjeru da bojkotiraju izbore. HSS, bez nacionalnog kandidata, nije imao drugog izbora doli učiniti isto.¹⁹

Maček se iz Pariza obratio Amerikancima tražeći da pokušaju okupiti neodlučnu oporbu. Tijekom susreta s američkim veleposlanikom u Jugoslaviji Pattersonom 22. rujna 1945. dobio je tek obećanje da će "otvoreno razgovarati s Titom" i "bude li potrebno zaprijetiti gospodarskim sankcijama". Maček je primijetio da te mjere neće biti dovoljne.²⁰ State Department je uputio mlaki službeni prosvjed Titu 6. listopada.²¹ Na Titov poziv službeni promatrači na izborima 11. studenoga bili su vođe britanskog parlamentarnog izaslanstva Laburističke stranke. Rezultate, opću pobjedu Narodnog fronta, entuzijastično su opisali kao stanje "najbliže općem pravu glasa koje su jugoslavenski narodi ikada uživali".²² Veleposlanik Patterson sudio je

¹⁷ Draft from Conversation between Toma Jancikovic and Peter Constan, 6 September 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA. Šutejevo povjerljivo izvješće Peteru Constanu dodano je ovome dokumentu. Vidjeti: Isto Petrovich to Langer and Wolfe (Washington), OSS Cable, 19 September 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA. Usporediti: Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Zagreb 1996., 54.-60.

¹⁸ Shantz to American Embassy London, 17 September 1945; Petrovich to Langer and Wolfe (Washington), OSS Cable, 17 September 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA. Usporediti: Z. RADELIĆ, n. dj., 63.-71.

¹⁹ Kopiju teksta Šubašićeve ostavke vidjeti u: Enclosure to Velebit to Patterson, 10 November 1944. Vidjeti isto: Petrovich to Langer and Wolfe (Washington), OSS Cable, 17 September 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA.

²⁰ Memorandum of Conversation between Ambassador Patterson and Dr. Macek, 24 September 1945, 860H.00/2445, RG 59, NARA.

²¹ U.S. Note of Protest Regarding Yugoslav Elections, 6 November 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA.

²² Report by the Eleven Members of Parliament on Yugoslavia and Trieste, 20 November 1945, Enclosure to Robert Coe (American Embassy, London) to Secretary of State. Dispatch 27,211, 4 December 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA.

drugačije: “Neoboriva je činjenica da je mnogima naloženo da glasuju za Narodnu frontu; da je izborni stroj bio posve u rukama Narodnog fronta, da nije bilo oporbe ni neutralnih promatrača koji bi mogli potvrditi rezultate”. “Izbori u studenom” zaključio je, bili su “najmanje slobodni od svih ikada održanih u Jugoslaviji”.²³

Svejedno, odlučan je korak učinjen. Sedamnaestog studenog Tito je odgovorio na Pattersonovo predizborno upozorenje drskom izjavom da su sada “posve ispunjeni” uvjeti s Jalte. Dvanaest dana kasnije, novoizabrana Ustavotvorna skupština proglasila je Federativnu Narodnu Republiku i ukinuće monarhije. Rasprava između Britanaca i Amerikanaca o pozitivnim i negativnim elementima priznanja Jugoslavije započela je u Beogradu, ali nijedna strana nije željela osporiti izborne rezultate.²⁴ Na Božić 1945. Britanci su radosno, a Amerikanci suzdržano i službeno priznali “vladu maršala Tita i jugoslavenske republike”.

Bitke izgubljene 1945. ostavile su jugoslavensku oporbu ogorčenu i razočaranu, sa sve manjim mogućnostima djelovanja. Unutar Jugoslavije HSS je nakratko pokušavao uskrisiti “Seljačko-demokratsku koaliciju” koja bi kao “legalna oporba” sudjelovala na izborima za ustavotvorne skupštine Srbije i Hrvatske 1946. godine. Kao “vođa u odsustvu” Maček je bio ključan za taj plan. Postoje dokazi da je kratko razmišljao o povratku u Jugoslaviju. Nakon što se posavjetovao s Krnjevićem u ožujku 1946., ideja je napuštena. Prilike u Hrvatskoj dovodile su u pitanje njegovu osobnu sigurnost i mogućnost uključivanja u normalne političke aktivnosti koje su ocijenjene “beznadnima”.²⁵ Na temelju toga, Maček je tražio od HSS-a u Zagrebu da “ne traži službeno priznanje od režima”.²⁶ Njegova politika “opreznog čekanja” označila je kraj ujedinjenoj domaćoj oporbi. Lokalni izbori u listopadu 1946. na kojima su pobijedili komunisti bez da im se itko suprotstavio, ostavili su novom režimu otvorene ruke da udare po unutarnjim protivnicima. U samo šest mjeseci preko 900 članova HSS-a uhićeno je. Procesu za ratne zločine započeti sredinom 1947. pripisivali su HSS-u ono što je učinio ustaški režim, ciljajući na stranačke vođe i organizacije. Usporeni su tek godinu dana kasnije kada je “kominformska kriza” proizvela novu skupinu neprijatelja.²⁷

Također je postalo jasno da službeni anglo-američki odnosi s Titom isključuju bilo kakvu jasnu potporu jugoslavenskoj emigraciji. Emigrantske skupine i pojedinci bili su strogo nadzirani i njihove djelatnosti ograničavane, čak i na način da su im uskraćivane vize. U nastalom vakuumu, stvore-

²³ Yugoslav Elections of November 11, 1945, Patterson to Secretary of State, 6 December 1945, 800, Belgrade, RG 84, NARA.

²⁴ Discussion with British Embassy on Pros and Cons of Recognizing New Yugoslav Government, Patterson to Secretary of State, 5 December 1945, 801, Belgrade, RG 84, NARA.

²⁵ Conversation with Juraj Krnjevic, Caffery to secretary of State, 11 March 1946, 860H.00/3-1146, RG 59, NARA.

²⁶ Yugoslavs and Their Politics Abroad, Shantz to Secretary of State, 27 August 1946, 860H.00/8-2746, RG 59, NARA.

²⁷ A. SCHMIDT, *The Croatian Peasant Party in Yugoslav Politics*, 372.-374.

no je mnoštvo emigrantskih organizacija. Maček se zalagao za održavanje dobrih odnosa sa Srbima i Slovencima, ali se ulaskom u saveze s nehrvatskim udrugama otuđio od svoje stranke.²⁸ Onemogućen u odlasku u Veliku Britaniju, Maček je ostao ovisan o Sjedinjenim Državama. Njegovi američki pokrovitelji u State Departmentu bili su široke ruke. Mačeku je dopušteno otputovati u Sjedinjene Države u kolovozu 1946. kako bi se obratio Američko-hrvatskom kongresu u Chicagu i susreo se s izbjeglim vođama bugarskih i mađarskih seljačkih stranaka.²⁹ Od 1947. trajno se nastanio u Washingtonu. Međutim, pozorno proučavanje izvješća State Departmenta daje naslutiti da je Mačekovo političko značenje namjerno postupno umanjivano. Onemogućeno mu je obavještavanje o političkim pitanjima, onemogućen mu je pristup radiju za vrijeme prazničkih emisija za Hrvatsku, ograničeno mu je kretanje kao privatnoj osobi, diplomatski kontakti koji su mu bili otvoreni bili su sve nižeg i nižeg ranga.

Kako su mogućnosti za normalnu političku djelatnost bile smanjene, HSS se nužno našao u svijetu tajnih službi. Dobra ratna suradnja HSS-a i američkih obavještajaca uglavnom je poznata zahvaljujući masovnoj deklasifikaciji dokumenata OSS-a tijekom posljednja dva desetljeća 20. stoljeća. U lipnju 2000. zbirka dokumenata OSS-a, prevažni "Spisi o izvorima i metodama" (Sources and Methods Files), otvorena je javnosti. Organizacijski, riječ je o dokumentima koje je načinio OSS i služba koja ju je naslijedila, Strategic Service Units (SSU) ustrojena krajem 1945. u sklopu Ministarstvom rata u Washingtonu. Većina od toga donedavno nepoznatog materijala osvjetljava operacije OSS-a od 1942. do 1945., ali sadrži i veliki broj dokumenata iz 1946., kao i nešto manji broj kasnijih spisa. Na temelju poslijeratnih "Spisa o izvorima i metodama" pokazuje se radikalno drugačiji Maček i HSS u egzilu od onoga koji smo do sada poznavali.³⁰

Nasuprot formalno korektnim odnosima State Departmenta s emigrantima, američke obavještajne službe imale su drugačije planove. Novačenje "izvora" u poslijeratnoj Europi 1945. i 1946. prilično se razmahalo, najavljujući prve početke Hladnog rata. "Obavještajni punktovi" SSU-a specijalizirani za Jugoslaviju bili su smješteni u Bernu, Beču, Rimu (preko Trsta) i Ateni. "Ciljevi i prioriteti" Tajne službe (Secret Intelligence, SI) uključivali su otkrivanje jugoslavenskog ratnog rasporeda, odnose između Tita i Sovjetskog Saveza, djelovanje Ozne (Odjeljenje zaštite naroda, jugoslavenska tajna policija) i djelatnost oporbenih skupina u zemlji i inozemstvu. Korištenje "lokal-

²⁸ "Yugoslavs and Their Politics Abroad", Harold Shantz to Secretary of State, 27 August 1946, 860H.00/8-2746, RG 59, NARA.

²⁹ Pisma u kojima se Maček poziva da sudjeluje na Kongresu nalaze se u: Records of the Office of the Bureau of Eastern European Affairs, Records Relating to Yugoslavia, Box 1, RG 59, NARA. Svrha kongresa bila je očistiti hrvatsko-američke udruge od komunističkog utjecaja.

³⁰ "Spisi o izvorima i metodama" uključeni su u Record Group 226, Records of the Office of Strategic Services, Entries 210-220. Smatraju se "umjetnim" spisima jer predstavljaju dokumente koji su prethodno povučeni iz drugih dokumenata OSS-a. Nisu organizirani po temi ili aktivnosti. Materijali o Jugoslaviji i HSS-u mogu se naći po cijeloj zbirci.

nih agenata” smatrano je “nezamjenjivim”. Posebno zanimljivi bili su “emigranti ili Jugoslaveni u zemlji koje su bili domoljubi i protivnici Titove vlasti, motivirani prije svega suprotstavljanjem ruskom ekspanzionizmu. Također su ih motivirala nastojanja da zarade za život i u isto se vrijeme bore protiv Titove vlasti”.³¹

HSS je posve ulazio u taj opis. OSS je uspostavio suradnju sa Šubašićem, Šutejom i ostalim uglednim Hrvatima u Jugoslaviji, kao i Mačekom i njegovim tajnikom Brankom Pešeljem u Parizu. Do lipnja 1945. Maček je kontaktirao vođe HSS-a u Salzburgu, među kojima su bili Josip Torbar, Ivan Pernar i Josip Reberski. Putem veza iz State Departmenta, Maček ih je bezuspješno pokušavao dovesti u Pariz.³² Do prosinca 1945. američki su obavještajci identificirali velike skupine vođa HSS-a okupljene u Rimu i Trstu. Svi su smatrani neprijateljima Titova režima, a neki čak i vrlo žestokima. Većina je izražavala odanost Mačeku.³³

Dio ove priče ispričali su istaknuti članovi HSS-a Miroslav Didek i Danilo Belanić. Njih su dvojica prešla jugoslavensku granicu prema Trstu 25. lipnja 1945. i nastavili preko Rima za Pariz, gdje su se s Mačekom susreli između 19. rujna i 1. listopada. Na temelju njihovih iskaza, 26. rujna 1945. Maček je izradio nacrt Središnjeg odbora Hrvatske seljačke stranke u izbjeglištvu (Central Committee of the Croatian Peasant Party in Emigration), s Josipom Torbarom kao predsjednikom i još 12 članova, sve visokih dužnosnika HSS-a u egzilu. Didek je predložen za potpredsjednika, a Belanić za glavnog tajnika. Nakon toga otišli su u Salzburg gdje su se susreli sa skupinom Torbar-Pernar, ali su ih odmah uhitili pripadnici američke vojne protuobavještajne službe, jer su njihove putne isprave bile lažne. Uhićena su i dva člana podružnice HSS-a iz Trsta, Ilija Musić i Krsto Vargović. Njih četvorica osuđena su na zatvorske kazne od 6 mjeseci do 2 godine zatvora. Zahvaljujući Mačekovom zalaganju, svi su pušteni na slobodu do travnja 1946.³⁴

Veliki broj vrlo provokativnih detalja vide se u spisima Didek-Belanićevog slučaja. Tijekom rata, oba su čovjeka vodila mrežu agenata za četničkog vođu Dražu Mihailovića. Dok su privremeno boravili u Trstu, kontaktirali su časnika SILO-a (časnika za vezu Obavještajne službe, Secret Intelligence Liaison Officers), doznali neke izvještaje (sadržaj nije specificiran) i “upu-

³¹ Specific Area Plan – Yugoslavia, 24 May 1946, HQ U.S. Forces Austria, (Original File, OSS, SI, Washington Office=, Entry 210, Box 526, Folder 4, RG 226. Vidi isto: SSU Station Lists, 22 April 1946, Entry 210, Box 344, Folder 1. Manje važna izvješća o ustroju SSU/SI I podružnica X-2 nalaze se u: Box 435, Folders 4, 6, 8 and 9.

³² List of Persons under Leadership of Dr. Pernar, AUSPOLAD to Secretary of State, 29 June 1945, 860H.00/6-2945; telegram 6 July 1945, Department of State to AUSPOLAD, 860H.00/7-245, RG 59, NARA.

³³ Office of Naval Intelligence, list of Members of the Croatian mess “Zagrebačka menza”, Rome, Italy, 11 December 1945, ID File 227098, RG 319, Anti-Tito Croats in Trieste, Security Intelligence Liaison Office, XIII Corps, 4 December 1945, ID File 221718, RG 319, NARA.

³⁴ Interrogation of Miroslav Didek and Danilo Belanić, 24 February 1946, Document No. 13951/001, Entry 210, Box 337, Folder 4, RG 226, NARA.

tili više agenata u Jugoslaviju”. Opskrbljeni uputama za putovanje agenata SILO-a, produžili su do Rima gdje su kontaktirali s više visokopozicioniranih Srba. Jedan od njih bio je jugoslavenski general Dragomir Damjanović, koji je imao radio-vezu s još uvijek aktivnim Mihailovićevim jedinicama.³⁵ U vrijeme uhićenja, Belanić je kod sebe imao Mihailovićevu zapovijed za misiju i radio-kod, koji je upotrijebljen samo jednom, u rujnu, kada je Mihailoviću poručio da je u Rimu i da putuje u Pariz kako bi se susreo s Mačekom. Belanić je kod sebe imao povelju o stvaranju Središnjeg odbora HSS-a u emigraciji. Sve navedeno zaplijenio je CID u Salzburgu. Mačekova je “povelja” poslana u Washington na analizu, ali nije pronađena. Belanić je dao ovakav opis njezinog sadržaja: “Aktivnost i budućnost jugoslavenske emigracije (...) posve je određena programom Središnjeg odbora. Jasno se vidi da ima strogo političke ciljeve u korist saveznika i demokracije”.³⁶

Bliski kontakti HSS-a s Mihailovićem poklapaju se s drugim izvorima koji povezuju “Mačekove skupine” s križarima, naoružanim skupinama protu-Titovih snaga koji su se borili u šumama Hrvatske.³⁷ Izvještaji SSU-a govore da križari predstavljaju skup starih i iz emigracije povraćenih emigranata, koji su se iz Austrije prebacivali u Jugoslaviju. Operaciju ubacivanja navodno je koordinirao Joso Rukavina, čije je tajno ime bilo Dasović. Snage kojima je raspolagao, uglavnom hrvatski domobrani, brojale su, govorilo se, do 30.000 ali su američki izvori govorili o šest do osam tisuća ljudi. Izvještaj SSU iz siječnja 1946. pokazivao je da su Hrvati odani Mačeku okupljeni u Austriji i Italiji spremni za novačenje. Do sredine veljače 1946. očekivalo se da bi se u Jugoslaviju moglo dnevno uputiti 150 Hrvata, koji bi vršili sabotaže i gerilske akcije.³⁸

Za vođu oružanog otpora skupina HSS-a određen je pukovnik Ivan Babić, član “Rimske skupine” i osoba zanimljive biografije. Tijekom rata bio je tajni kontakt između HSS-a i onih u domobranstvu NDH koji su bili odani Mačeku. U siječnju 1944. napustio je Zagreb i zrakoplovom odletio u Bari u Italiji. Njegov je cilj bio kontaktirati Juraja Krnjevića u Londonu u nastojanju da se uspostavi suradnja domobranstva NDH sa zapadnim saveznicima.³⁹ Babić se navodno s “Mačekovim predstavnikom” susreo u Rimu 6. prosinca 1945. Tada mu je predloženo da preuzme vodeću vojnu dužnost. Opći je plan HSS-a, izgleda, imao za cilj uspostavljanje veze s vođama križara, popunu njihovih redova i osiguranje koordiniranja i novčane potpore izvana. U tome je smislu Babić tražio dvije stvari: da obavještajne službe

³⁵ Mihailović i posljednja od njegovih odreda konačno su uhvaćeni u ožujku 1946.

³⁶ Vidjeti bilj. 31. Cijeli dosije uključuje izvještaje, ispitivanja, dokumente i pisma iz zatvora.

³⁷ Opširnije o križarima vidjeti: Z. RADELIĆ, *Križari – gerila u Hrvatskoj*, Zagreb 2002.

³⁸ SSU Dispatch, Vienna to War Dept., 22 January 1946, Document 17441/001, Entry 210, Folder 14, box 518, RG 226, NARA.

³⁹ A. SCHMIDT, *The Croatian Peasant Party in Yugoslav Politics*, 199.-201. Plan nije uspio i Babić je ostatak rata proveo u logoru za ratne zarobljenike u Italiji.

⁴⁰ SSU dispatch. Isto kao u bilj. 34.

u Trstu (vjerojatno SSU) osigura vezu iz Pariza s vodstvom u Hrvatskoj i da osiguraju informacije o križarima, njihovom smještaju i potrebama.⁴⁰

Niz brzojava iz ureda SSU-a u Rimu i Parizu opisuju Mačekovu ulogu u cijelom planu. U prosincu je poslao agenta Eugena Laxa (alias Lukić) preko Rima u Trst kako bi organizirao mrežu i uspostavio vezu s križarima. Njegova misija nije bila uspješna, ali je vjerojatno da je Laxa susreo Babića u Rimu prije povratka u Pariz krajem prosinca. Upravo u tom trenutku, nakon jugoslavenskih izbora i anglo-američkog priznanja Titove vlade, vrijeme za stvaranje veze HSS-a i SSU-a bilo je povoljno. Okvirni sporazum dogovoren je tijekom serije sastanaka u siječnju 1946. Predstavnik SSU-a bio je Herman Horton iz SI u Parizu. Na strani HSS-a bili su Maček, Branko Pešelj, Krnjević i Ilija Jukić.⁴¹ Prema Hortonovom izvještaju: "Razgovori s Mačekom (...) imaju u vidu osnovni i opći sporazum s HSS-om koji bi osiguravao SSU-u informacije iz različitih pothvata skupina HSS-a u svim područjima u i izvan Jugoslavije. Zauzvrat bismo ponudili usluge normalne u takvim operacijama".⁴²

Svojim je pretpostavljenim u Washingtonu Horton obrazlagao da bi centralizirani obavještajni sustav pod Mačekom bio "visoko poželjan" zbog ovih razloga:

- a) Maček i dalje uživa autoritet nad svim aktivnostima HSS-a i u smislu prosudbe osoba i uvjeta posve je pouzdan s američke točke gledanja.
- b) Mačekove su namjere da u Zagreb pošalje Krnjevića ili nekog drugog kako bi organizirao hrvatsku oporbu s mogućnošću šire organizacije ilegalnog otpora, a onda i potrebe za dobro organiziranom obavještajnom službom koja bi obavještavala vodstvo HSS-a u Parizu i vodstva HSS-a u zemlji.
- c) Zbog decentralizacije i nenadziranih kontakata SSU-a i jugoslavenskih izbjegličkih krugova povećana je opasnost ubacivanja Ozninih agenata provokatora.
- d) Rizici su povezani s mogućim razvojem unutarnjih hrvatskih sukoba između zagovornika hrvatske neovisnosti i jugoslavenskog jedinstva".⁴³

Sastanci Hortona i Mačeka bili su početak saveza čija se stvarna narav tek naslućuje. Čitav je proces usporen zbog poteškoća u komunikaciji, nespornostima oko strategije HSS-ovaca u Rimu i Austriji i Mačekovog poznatog opreza. To je posebno izraženo u Hortonovom izvještaju o sastanku od 15. veljače 1946.

⁴¹ Ilija Jukić bio je Mačekov predratni savjetnik za vanjsku politiku. Predstavljao je Mačeka i HSS tijekom rata u Ministarstvu vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije u Londonu.

⁴² SSU Dispatch 32106, Paris to War Dept. (for action: Vienna, Bern, Rome), 31 January 1946, Entry 210, Box 521, RG 226, NARA. Horton se također osvrće na raniji zajednički razgovor s Mačekom i Krnjevićem tijekom njegovog posjeta Parizu u studenom 1945.

- a) Maček sada vjeruje da je europski rat izvjestan u proljeće i zato u Zagreb neće sada poslati ni Krnjevića niti ikog drugog. Siguran je da bi bili uhićeni.
- b) Maček nije spreman javno poduprijeti križare ili drugi tip oružanog otpora vjerujući da je takav otpor osuđen na propast sve dok Rusi ostaju u Mađarskoj i Rumunjskoj. Neće poduprijeti nikakav poziv na otpor ni kralja Petra niti nekog drugog.
- c) Maček smatra da je Babić najsposobniji vojskovođa izvan zemlje, ali nisu dogovorili susret. Ukoliko Babić sam pokrene otpor, Maček se neće miješati”.⁴⁴

Dok je Horton snažno zagovarao savez Mačeka i Babića, sam Maček, čini se, bio je vrlo oprezan glede bilo kakvih tajnih aktivnosti. Konačno je krajem travnja i na Mačekov zahtjev Babić potajno doveden u Pariz. Ne postoje dokazi o susretu dvojice Hrvata, ali je, ponovo na Mačekov zahtjev, Horton razgovarao s Babićem, strogo ograničavajući razgovor na “identifikaciju hrvatske špijunaže i osiguravanje kanala za hrvatske obavještajne akcije”. Kao nastavak ovoga susreta, Horton je izvijestio krajem rujna da su “nakon Babićeve posjete pariški kontakti s HSS-om ograničeni na razmjerno česte susrete s Mačekom i Pešeljem koji se odnose jedino na Mačekove političke aktivnosti i planove”.⁴⁵ Oprez sa strane SSU-a, može se pretpostaviti, bio je rezultat zapovijedi iz Washingtona i to i ministarstava rata i vanjskih poslova, kako bi se izbjegla kompromitacija koja bi ugrozila jugoslavensko-američke odnose i ugrozila (američko diplomatsko, op. prev.) osoblje. Takva bi se interpretacija mogla izvesti na temelju posebnog opreza koje su djelatnici SSU-a pokazali u provjeravanju političke pozadine i aktivnosti svih skupina i pojedinaca HSS-a.

Ono što se nije moglo javno priznati moglo se ipak činiti tajno. Do kraja listopada 1946., kada pisani tragovi nestaju, znamo za još nekoliko detalja. Branko Pešelj, osobni Mačekov tajnik, bio je u dobrim odnosima s Hortonom, često se s njim savjetujući o pouzdanosti osoba u HSS-ovskim izbjegličkim skupinama. Pešelj se pridružio Mačeku tijekom njegova posjeta Sjedinjenim Državama u rujnu 1946. Nakon povratka, obavijestio je Hortona da će “ubrzo otići u Švicarsku sa sredstvima koji će se prebaciti preko teklića do pukovnika Babića u Rimu, kako bi financirale njegove tajne operacije”. Sredstva su velikim dijelom bila doznačena od američkih Hrvata tijekom završenog kongresa. Horton nije mogao utvrditi o kojoj se svoti radi, ali je pretpostavio da “nije bila velika”.⁴⁶

⁴³ SSU Dispatch 32106, Paris to War Dept. (for action: Vienna, Bern, Rome), 31 January 1946, Entry 210, Box 521, RG 226, NARA.

⁴⁴ SSU Dispatch 32870, Paris to War Department, 16 February 1946, Entry 210, Box 388, RG 226, NARA.

⁴⁵ SSU Dispatch 42307, Paris to War Department, 27 September 1946 (Assession No. 42307), Entry 210, Box 521, RG 226.

⁴⁶ SSU Dispatch 42472, Paris to War Department, 1 October 1946, Entry 210, Box 521, RG 226.

Babićeva je operacija pažljivo prilagođavana da bi zadovoljila očekivanja američkih obavještajaca. SSU nije bio zainteresiran za naoružavanje križara ili pomaganje unutarnje oporbe Titu. Njegova je zadaća bila uspostaviti neome-tane putove za protok informacija iz jugoslavenskih izvora za SI. Ne postoje dokazi da su agenti SSU-a podržavali infiltraciju u križare ili osigurali fondove za anti-Titovski otpor – obje su operacije bile opasne i imale su male šanse za uspjeh – a sasvim su sigurno otvarale i mogućnost ubacivanja Ozne. Ono što je SSU ponudio HSS-u i drugim izvorima obavijesti bila su skromna financijska sredstva i korištenje ostale opreme - putnih isprava, viza, radio-odašiljača i sl., koji su se mogli koristiti za emigrantske aktivnosti. U interesu SSU-a bilo je da se ta razlika pojača. Pojedini su punktovi SSU-a rutinski izmjenjivali prosudbe o pouzdanosti i izvještaje o indiskreciji i razlikama između skupina HSS-a. Vrh HSS-a, Mačekov intimni krug koji je uključivao Pešelja, Krnjevića i Jukića, osiguravali su analize i prosudbe o ljudima i uvjetima. Još u ožujku 1946. tijekom razgovora Hortona i Krnjevića u Parizu, postalo je jasno da će “predloženi Babićev posao biti izveden bez znanja Torbara u Austriji i ostalih vođa HSS-a u Italiji”.⁴⁷ Taj je prijedlog Jukić izravno ponovio u sjedištu SSU-a u Ministarstvu rata tijekom posjete Washingtonu u rujnu.⁴⁸ Horton je iz Pariza poslao u Washington ovakvu procjenu: “Vjerujem da atraktivnost Jukićevog prijedloga ovisi o a) sigurnosti i sposobnosti Babića i dokazima o napredovanju planiranih operacija od svibnja i b) mogućnosti da se Babićeva operacija uglavnom odvoji od hrvatskih političkih krugova u egzilu”.⁴⁹

Oprez SSU-a bio je opravdan. Agenti Ozne u inozemstvu imali su zadaću prikupljati podatke o anti-Titovskim aktivnostima u emigraciji. HSS, kao “neprijatelj broj jedan” bio je prvorazredni cilj, s posebnim naglaskom na Mačekove odnose sa skupinama Hrvata u Rimu i Austriji. Ono što je Ozna prikupila iskorišteno je za procese ratnim zločincima, koje su jugoslavenski komunisti organizirali između 1946. i 1948. godine. Procesu u Hrvatskoj koji su uključivali bivše dužnosnike NDH ili HSS-a rutinski su imali za cilj uplesti Mačeka i njegovu stranku u zločine ustaša. Do 1947. američki su promatrači primijetili kako se naglasak pomiče na poslijeratnu umiješanost s “reakcionarnim zaštitnicima i velikokapitalističkim skupinama na Zapadu”.⁵⁰ Optužbe o širokoj umiješanosti HSS-a u “mrežu strane špijunaže” izravno su spomenute tijekom ljubljanskog špijunskog procesa u srpnju i kolovozu 1947.⁵¹ Kako je svaki slučaj predstavljao presedan za iduće slu-

⁴⁷ SSU Dispatch 33920, Paris to War Department, 8 March 1946, Entry 210, Box 388, RG 226.

⁴⁸ SSU Dispatch, Washington 3043, to Rome. London, Paris, Bern, Vienna, 23 September 1946, Entry 216, Box 2, RG 226.

⁴⁹ SSU Dispatch 42307, Horton (Paris) to War Department, 27 September 1946, Entry 210, Box 521, RG 226.

⁵⁰ Alajbegovic-Kvaternik Trial at Zagreb, Hohenthal to Secretary of State, 10 June 1947, 860H.00/6-1047, RG 59.

⁵¹ Incoming Telegram, Cannon (Belgrade) to Secretary of State, 3 August 1947, 860H.00/8-247, RG 59.

čajeve, optužbe za tajnu komunikaciju s Mačekom, kontaktima sa zapadnim obavještajnim službama i urotničkim anti-jugoslavenskim organizacijama u inozemstvu postali su standardna fraza. Posebno je zanimljivo suđenje Tome Jančikovića u veljači 1948., koji je tijekom rata u ime HSS-a kontaktirao s anglo-američkim službama, uključujući i OSS.⁵² Nastavak suđenja Jančikoviću izravno su povezali vodstvo HSS-a s “križarsko-ustaškim bandama” koje su djelovale u Hrvatskoj.⁵³ Jedno od posljednjih suđenja toga tipa, ono Anti Moškovu i ostalim održano u Zagrebu u studenom 1948., uključivalo je i ustaše i HSS-ovce. Tamo je Božidar Magovac, član lijevog krila HSS-a bliskog partizanima, optužen kao organizator “špijunsko-terorističke Mačekovske” grupe u Zagrebu povezane s Miroslavom Didekom u Salzburgu.⁵⁴

Tekst optužnice za ratne zločine upućuje na još jednu činjenicu. S Mačekove strane bilo je potrebno zadržati potpuno i nedvojbeno razlikovanje HSS-a i ustaša. Tijekom cijeloga rata HSS je u osnovi odbijao suradnju s osovinskim ustaškim režimom i zato su u izbjeglištvu i bili nagrađeni izbjegličkim statusom. S druge strane, ustaški su dužnosnici stavljeni na listu traženih od strane Saveznika i stoga su imali biti izručeni i suđeni za ratne zločine. Obje su skupine dijelile animozitet prema Titu i jugoslavenskim komunistima, ali su zastupali suprotstavljene poglede za sudbinu hrvatskog naroda. Maček je vidio Hrvatsku kao autonomnu jedinicu u federativnoj Jugoslaviji, utemeljenu na načelima Sporazuma Cvetković-Maček iz 1939. Ustaše je karakterizirao agresivni hrvatski separatizam. Većina hrvatskih emigranata okupljenih u Trstu, Rimu i južnoj Austriji, a procjene su da ih je bilo između 10 i 12 tisuća, bili su ustaše. HSS-ovaca je bilo tek dvije do tri tisuće. Sam Maček odbio je kontakt s izbjeglim ustašama, okrećući se Hrvatima u Kanadi i Sjedinjenim Državama. Svejedno, i dalje je ostajalo pitanje križara. Te su naoružane skupine predstavljale zbir anti-Titoističkih Hrvata svih uvjerenja, pod vodstvom “bivših hrvatskih kolaboracionističkih časnika”. Maček je mogao načelno prihvatiti križare kao jedan dio općeg hrvatskog opozicijskog djelovanja, ali nije si mogao priuštiti pretijesnu vezu. Stvarna snaga HSS-a počivala je na hrvatskom seljaštvu.

Ponešto o Mačkovim razmišljanjima može se otkriti u pismima koja je od svibnja 1947. izmijenio s Augustom Košutićem, predratnim potpredsjednikom HSS-a, nedavno puštenom iz zatvora nakon dvogodišnje robije. Odgovarajući na žurni upit o hrvatskom općem otporu, Maček je odgovorio da križare nikada nije smatrao članovima HSS-a, ali isto tako ne misli da ih treba obeshrabrivati. Osnovni oporbeni napor po njegovom mišljenju treba biti utemeljen na “staroj stranačkoj taktici pasivnog otpora i sudjelovanja u

⁵² Trial of Peasant Party Officials at Zagreb, Hohenthal to Secretary of State, 3 march 1948, Unnumbered Miscellaneous Correspondence, Zagreb, RG 84.

⁵³ Trial of Peasant Party Officials at Zagreb, Hohenthal to Secretary of State, 29 July 1948, 860H.00/7-2948, RG 59.

⁵⁴ Trial of Ante Moskov and Others at Zagreb, Charles Gilbert to Secretary of State, 29 November 1948, 860H.00/11-2948, RG 59.

javnom životu”. Naglasio je svoje uvjerenje da je neovisna Hrvatska “nemoćuća i neostvariva” ali i da je “nedavni razvoj u američkoj politici” otvorio nadu za promjenu.⁵⁵ Upravo zbog toga namjeravao se nastaniti u SAD-u.

Tranzicija nije bila jednostavna. Nekoliko mjeseci od dolaska Maček se obratio State Departmentu za “moralnu i malu financijsku potporu”, dajući do znanja da je “uznemiren zbog činjenice da je posve nestao s horizonta svojim pristašama i u zemlji i inozemstvu”.⁵⁶ Pešelj je bio aktivniji. Nakon dolaska u Washington ponudio je State Departmentu izvještaje o prilikama u Jugoslaviji koje je uspio dobiti od pouzdanih ljudi u Trstu i Švicarskoj.⁵⁷ “Rutinska je sigurnosna provjera” koju je Ministarstvo pravosuđa provelo u siječnju 1948. pokazala veliki broj ustaša među njegovom osobnim i profesionalnim vezama. Taj je izvještaj također otvorio zanimljivo pitanje u vezi njegova odnosa s Vladkom Mačekom. “Pešelj je tako ‘organizirao’ život dr. Mačeka da je postao nezamjenjiv i neophodan svome šefu i Mačekovoj obitelji. Pešelj je posrednik u Mačekovim razgovorima sa strancima tijekom kojih je prevoditelj jer Maček ne govori ni engleski niti francuski. Pešelj je ojačao svoj autoritet kod Mačeka, jer nadzire i financije svoga pretpostavljenog”.⁵⁸

Preveo s engleskog: Tvrtko Jakovina

---

⁵⁵ Vladko Macek, Paris to Washington, 30 May 1947, 800, Paris Embassy Confidential File, Box 20, RG 84.

⁵⁶ Memorandum of Conversation: Appeal for U.S. moral and particularly financial backing for Dr. Macek, 31 March 1984, 860H.00/3-3148, RG 59. Zamolbu u Mačekovo ime uputio je dr. Ivan Frangeš, bivši otpravnik poslova kraljevskog veleposlanstva u Washingtonu.

⁵⁷ Memorandum of Conversation, Branko Pechell, Mr. Connelly, 12 September 1947, 860H.00/9-1247, RG 59.

⁵⁸ Memorandum to American Consular Officer, Zagreb, Yugoslavia, 23 January 1948, File 800.01B11 registration, Box 4078, Decimal File 1945-1949, RG 59.

SUMMARY

VLADKO MAČEK AND THE CROATIAN PEASANT PARTY: VIEWS FROM EXILE

The author, who presented this paper at the 36th congress of the American Association for the Advancement of Slavic Studies (AAASS) in Boston on 7 December 2004, discusses the activities of Vladko Maček and the leadership of the Croatian Peasant Party while in exile. The research is based on information that was unknown until recently, when documents from American secret services were declassified and made available in the National Archives of the United States (NARA). Most interesting are the sources which show Maček's bearing toward the "crusaders" (križari), the ties between the Croatian Peasant Party and Serbian politicians and the Chetnik units of Draža Mihailović during the Second World War, as well as the position of Maček in exile after he moved to the United States.

Key words: Vladko Maček, Croatian Peasant Party, United States of America, Yugoslavia